

УДК 346.2

**Щодо напрямів розвитку
господарсько-правового забезпечення сучасної економіки**

Б.В. Дерев'янку

Проголошення Україною курсу на побудову демократичної правової незалежної держави вимагає докладання значних зусиль главою держави, вищими та місцевими органами виконавчої, законодавчої і судової влади, політичними партіями, суспільними організаціями, суб'єктами господарювання та кожним громадянином. Однак досягнення поставлених завдань із побудови громадянського суспільства буде можливе лише за наявності міцного економічного підґрунтя. У той же час сучасна економіка сама потребує ефективного розвитку законодавства та змін юридичної практики у напрямку забезпечення прав різних суб'єктів господарювання та інших учасників відносин у сфері господарювання незалежно від організаційно-правової форми та форми власності. Очевидно, що без ефективного регулювання (у межах правового поля) сучасна економіка не зможе виконувати роль базису суспільства. Врегулювати правовідносини, які виникають у сфері виробництва, обміну та розподілу нового додаткового продукту, що виробляється у країні, покликане господарське законодавство, адже переважну більшість правовідносин, що виникають і діють між підприємствами, установами й організаціями складають господарські зобов'язальні правовідносини — господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Зараз господарське законодавство є комплексним. До нього можна віднести 85-90% нормативно-правових актів різного рівня та юридичної сили, які діють у країні. Проте зараз господарське законодавство через різні об'єктивні та суб'єктивні причини відстає від господарської практики, яка

вимагає активізації зусиль від спеціалістів. На необхідності удосконалення господарсько-правового забезпечення сучасної економіки та якісного розширення господарського законодавства наголошують представники Донецької наукової школи господарського права В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменський, О.О. Чувпило, А.Г. Бобкова, І.Є. Замойський, В.В. Хахулін, С.М. Грудницька, О.О. Ашурков, В.А. Малига, О.С. Янкова, О.Р. Зельдіна, С.А. Кузьміна та ін., за посередництва яких останніми роками було внесено значну кількість змін і доповнень до різних актів господарського законодавства. Зараз цими та іншими вченими розроблено проект Концепції модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України, однією з основних ідей якої є наголошення на необхідності подальшого більш глибокого дослідження питань господарсько-правового забезпечення сучасної економіки, поглиблення праці у напрямку аналізу теорії господарського права та здійснення розробок із вдосконалення законодавства. Для виконання такої роботи уявляється необхідним визначити і надати прогноз напрямам розвитку сучасного господарського законодавства.

Отже ціллю статті є визначення рис сучасного господарського законодавства України і надання прогнозу розвитку господарсько-правового забезпечення сучасної економіки України з урахуванням інтеграційних та глобалізаційних процесів. Досягнення цілі повинно сприяти розробці змін і доповнень господарського законодавства у вірному напрямку. Для досягнення цілі необхідно провести аналіз попередніх етапів розвитку і сучасного стану господарсько-правового забезпечення економіки. Лише після цього можна буде виявити певні закономірності і визначити перспективу.

Переважає більшість самостійних і комплексних правових наук є або приватно-публічними (цивільне право, трудове право, право соціального забезпечення та ін.), завданням яких у більшій мірі є захист приватних інтересів, або публічно-приватними (адміністративне право, кримінальне право та ін.), першочерговим завданням яких є забезпечення інтересів держави та

суспільства. Господарське право, покликане здійснювати системне правове забезпечення господарської діяльності, є унікальною у своєму роді галуззю права, оскільки водночас майже однаково спрямоване на задоволення потреб, що впливають як із приватних, так і з публічних інтересів. Тому в історичному розвитку людства норми, які регулювали відносини в економіці (господарські правовідносини), часто знаходили своє місце у межах більш «радикальних» близьких галузей права, насамперед цивільного та адміністративного.

Така ситуація призводила до того, що залежно від галузі права, в межах якої розвивалося господарське законодавство, відбувалося зловживання імперативними або навпаки – диспозитивними методами регулювання економіки. Найбільш наочні приклади на підтвердження цього знайдемо в економіці СРСР 1931-1955 років, коли господарське право як наука було під суворою забороною, а владою пропагувалося лише жорстке адміністративне регулювання економіки; а також в економіці СРСР кінця 1980-х років та України початку 1990-х років, коли окремими вченими (переважно економістами та цивілістами), а з їхньої подачі і законодавцем, ринкова економіка розглядалася крізь призму принципу «дозволено усе, що прямо не заборонено законом» (ідеології ринкового фундаменталізму), а також невтручання держави в економіку. Наслідками такої недооцінки ролі господарсько-правового забезпечення економіки у першому випадку були: заборона навіть теоретичної можливості будь-якої підприємницької ініціативи, безпідставні репресії і постійні кризи в економіці, що долалися лише за рахунок безоплатного використання праці мільйонів громадян та продажу за кордон корисних копалин; а в другому випадку – безконтрольний розквіт махіаторських фірм, економічної злочинності, «фінансових пірамід», гіперінфляції та економічних криз.

Напротивагу цьому слід навести приклад СРСР 1922-1929 років, коли під проводом НЕПу громадянам країни було надано дозвіл на заняття підприємницькою діяльністю майже в усіх галузях суспільного виробництва,

видатні вчені того часу С.І. Аскназій, Я.М. Магазінер, П.С. Мартинов, В.Н. Шретер, Є.Б. Пашуканіс, С.Н. Ландкоф та інші визначили предмет, основні принципи і категорії господарського права, держава шляхом поєднання імперативних і диспозитивних методів регулювала відносини у сфері виробництва і реалізації продукції, фінансовій сфері, у сфері надання послуг тощо. Завдяки усьому цьому вдалося швидко відновити зруйновану Першою світовою та Громадянською війною економіку СРСР. Вдало поєднати імперативні й диспозитивні методи вдалося лише в межах господарсько-правового регулювання економіки.

Певна річ, не все було ідеально в регулюванні економіки у 1920-ті роки, як і були наявні окремі позитивні моменти в економіці СРСР 1930-х – 1940-х років та економіці України початку 1990-х, однак ми аналізуємо лише загальні тенденції.

Отже, господарсько-правове забезпечення сучасної економіки має спиратися на господарське законодавство, що розробляється і функціонує ґрунтуючись на засадах і дотримуючись принципів науки господарського права. Цей висновок впливає із розгляду порівняно недавньої історії. Однак без аналізу сучасної ситуації із господарсько-правового регулювання економіки зробити прогноз напрямів його розвитку неможливо.

Зараз господарське законодавство через об'єктивні та суб'єктивні причини є комплексним і розгалуженим. Це складає певні незручності при його застосуванні. Тому найближчі майбутні дослідження вчених та практиків будуть спрямовані на його систематизацію і усунення зайвого, що утворилося через суб'єктивні причини. Мається на увазі, що більшість норм Господарського кодексу України носить загальний характер відносно спеціального законодавства, а за конкретикою відсилає до НПА, що приймаються Кабінетом Міністрів України та іншими центральними органами виконавчої влади. Однак законодавець, ігноруючи положення Кодексу, ухвалює Закони з питань, що віднесені до компетенції КМУ. Таким чином

з'явилися доволі вузькі Закони України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [1], «Про молоко та молочні продукти» [2], близько двадцяти законів, що регулюють різні аспекти обігу алкогольних напоїв та спирту етилового тощо. Це викликає незручності при спробах вдосконалення законодавства, оскільки оперативно внести зміни до Закону практично неможливо через необхідність проходження складної процедури у Верховній Раді, чого немає при внесенні змін і доповнень до підзаконних НПА. Також наявність значної кількості НПА, що регулюють одні й ті самі правовідносини в економіці, може створювати колізії і сприяти неоднозначному тлумаченню закону. Більш глибоко ці питання досліджуються Г.Л. Знаменським. А нам слід надати прогноз розвитку господарсько-правового забезпечення сучасної економіки у бік поступового припинення чинності «зайвих» НПА. Крім спрощення застосування і відновлення однозначності трактування закону це дисциплінує суб'єктів господарювання та органи господарського керівництва – відповідні міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які будуть у межах Конституції України та Господарського кодексу України видавати власні підзаконні НПА і контролювати ефективність їх виконання.

Крім цього, підвищенню ефективності регулювання економіки сприятиме розширення норм Господарського кодексу України. Кодифікація завжди була позитивним явищем, адже сприяла спрощенню застосування законодавства. На момент подання до розгляду Верховній Раді України та на момент прийняття Господарського кодексу його розробникам через різні суб'єктивні причини було вкрай складно внести до Кодексу більшу кількість норм. Безумовним позитивом стало саме ухвалення Кодексу 269-ма народними обранцями (лише на 15 голосів більше було подано за проект нового Цивільного кодексу). Але тепер, коли підприємства, установи й організації, фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності та відповідні державні органи господарюють та/або здійснюють контроль за господарською діяльністю, керуючись положеннями Господарського кодексу України, з'явилася можливість його розширення у бік

конкретизації значної кількості господарських правовідносин. На актуалізацію цього спрямовані зусилля вчених – розробників проекту Концепції модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України. Слід відзначити вірність і послідовність їхніх пропозицій.

Також на визначення напрямів розвитку господарсько-правового забезпечення сучасної економіки прямо впливають об'єктивні інтеграційні процеси, що є наслідком світової глобалізації, а також процеси зближення романо-германської та англо-саксонської правових родин. Україна не може і не повинна залишатися осторонь від загальносвітових економічних закономірностей. Тому її законодавство має відповідати світовим демократичним засадам. Це стосується і господарського законодавства, яке визначає «правила гри» в економіці.

В період розробки Господарського кодексу України та його проходження кулуарами Верховної Ради деякі вчені-цивілісти зазначали, що з господарським правом та Господарським кодексом нас не зрозуміє і не підтримає європейська та світова спільнота. Однак об'єктивний аналіз свідчить, що в зарубіжних країнах поряд з цивільним правом є галузі права, що регулюють правовідносини у сфері економіки. У різних країнах вони мають різні назви: господарське право, економічне право, публічне господарське право, підприємницьке право, торговельне право, комерційне право, ділове (бізнес-) право, право управління економікою тощо, проте один предмет регулювання – господарські правовідносини. У більшості розвинених країн світу поряд із цивільними кодексами діють господарські (ФРН), торгові або комерційні кодекси (Австрія, Франція, Греція, Швеція, Іспанія, Бельгія, Чехія, Польща, Люксембург, Естонія – країни ЄС; Японія, Південна Корея, Аргентина, Кувейт, Єгипет та ін.). Тобто розвиток господарського законодавства України відповідає світовому та європейському. Також світові тенденції засвідчують, що законодавство більшості країн все більше стає «господарськоорієнтованим». Так замість поняття «юридична особа», що виникло кілька століть тому у

межах цивільно-правової науки на протипагу поняттю «фізична особа», у більшості розвинених країн світу використовуються поняття «корпорація», «інкорпорація», «підприємство», «суб'єкт підприємницької діяльності» тощо або поняття, що позначають групи підприємств [3, с. 49-50]. Зокрема у праві ЄС використовуються поняття «суб'єкт підприємницької діяльності» та «підприємство», що включають у себе і приватних підприємців, і транснаціональні корпорації за умови здійснення ними господарської діяльності. При цьому підприємство не обов'язково повинно мати статус юридичної особи [4, с. 354]. Також в ЄС використовується поняття «європейське товариство», що створюється в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, і з моменту реєстрації в одній із держав-членів ЄС отримує статус юридичної особи як одну з кількох інших ознак [5, с. 166]. У Великій Британії організаційно-правові форми суб'єктів господарювання поділяються на неінкорпоровані, що не мають статусу юридичної особи, та корпорації [6, с. 43]. Поняття «юридична особа» в праві ЄС та багатьох інших розвинених країн світу використовується не на позначення суб'єкта права, як це є в цивільному праві України, а на позначення однієї з кількох або багатьох його ознак, як це є в господарському праві України. Тобто доктрина цивільного права, що вигадала поняття «юридична особа», яке у приватному праві постало на протипагу терміну «фізична особа», у світовому праві себе майже вичерпала. В період глобалізації революційно відбувається перехід до публічно-приватних інтересів і тому основними поняттями стають поняття «держава» або «міжнародна організація», які тепер є протипагою часто ще більш впливових структур, які визначають поняття «корпорація (підприємство)» та «транснаціональна корпорація». Саме в цьому напрямку буде здійснюватися розвиток і українського законодавства, покликаного забезпечувати сучасну економіку. В ході такого розвитку частина норм, що не притаманні цивільним правовідносинам, але таких, що містяться в межах цивільного законодавства, об'єктивно відійде до законодавства господарського.

Процеси зближення романо-германської (континентальної) та англосаксонської (загального права) правових родин призводять до того, що в країнах загального права у регулюванні економіки крім прецедентів та звичаїв поступово набирають ваги НПА. Так у США основним загальнодержавним актом, що визначає особливості діяльності суб'єктів господарювання є Єдинообразний (Зразковий) комерційний кодекс, а в Великій Британії діяльність господарюючих суб'єктів регламентується Законом про компанії 1985 року.

Аналогічно й країни романо-германського права поступово наближаються до основ загального права. Вже зараз в Україні акти застосування права поступово перебирають на себе функції актів права. Суб'єкти господарювання у своїй діяльності керуються не лише нормами права, викладеними в НПА, але й роз'ясненнями Конституційного суду України, рішеннями Верховного суду України та Вищого господарського суду України. Можна відзначити, що в майбутньому взаємний вплив правових родин лише збільшиться. Тому слід прогнозувати, що на розвиток господарсько-правового забезпечення сучасної економіки буде усе з більшою силою впливати судова практика з господарських питань.

Отже, сучасне господарське законодавство є комплексним і розгалуженим, містить «зайві» норми та НПА. Основними напрямками розвитку господарсько-правового забезпечення сучасної економіки України у найближчому майбутньому є:

- ґрунтування на господарському законодавстві, що розробляється і функціонує, спираючись на засади і дотримуючись принципів науки господарського права;
- поступове припинення чинності «зайвих» НПА;
- збільшення кількості норм Господарського кодексу України;
- розширення господарського законодавства за рахунок еволюційного відходу до нього норм із цивільно-правового законодавства, а також за

рахунок розвитку корпоративних правовідносин та появи відповідних господарсько-правових норм;

- посилення значення судових рішень з господарських питань.

Робота вчених, суб'єктів законодавчої ініціативи, законодавців та органів виконавчої і судової влади за вказаними напрямками розвитку господарсько-правового забезпечення сучасної економіки дозволить прискорити його розвиток. І саме на реалізацію цього повинні бути спрямовані майбутні наукові дослідження.

Література:

1. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 6 лютого 2003 року № 486-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 15. — Ст. 107.
2. Про молоко та молочні продукти: Закон України від 24 червня 2004 року № 1870-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 47. — Ст. 513.
3. Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада. — М.: Дело, 1992. — 144 с.
4. Дэйвис К. Право Европейского Союза: Пер. со 2-го англ. Изд. — К.: Знання, 2005. — 406 с.
5. Новосельцев І.І. Принципи корпоративного управління в праві Європейського Союзу // Приватне право і підприємництво. Зб. наук. праць. Вип. 5, 2006 р. / Редкол.: Крупчан О.Д. (гол. ред.) та ін. — К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АпрН України, 2006. — С. 164-170.
6. Кібенко О.Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія: «Юридичний радник». — Х.: Страйд, 2005. — 432 с.